

A KÖZÖSSÉG FOGALMÁNAK TÜKRÖZÉSE 17–23 ÉVES TANULÓFIATALOK TUDATÁBAN

A személyiség mindenoldalúvá fejlődése csak közösségi viszonyok között lehetséges. Ez a tétel vitathatatlanul elsősorban *Makarenko* munkássága nyomán került be a szocialista pedagógiába és vált a nevelélmélet egyik axiómájává.

Makarenko az egész nevelési folyamat megszervezését, lefolyásának irányítását a közösségi viszonyok kibontakoztatásaként és céltudatos, következetes, állandó fejlesztéseként értelmezte. *A teljes gyermeki-ifjú életgyakorlatot a „közösség” fogalmában ragadta meg,* s a nevelést úgy fogta fel, mint ennek a közösségi életgyakorlatnak a megszervezését, tudatos pedagógiai irányítását. A szocialista közösségi nevelés gyakorlati kikísérletezése, valamint törvényszerűségeinek elméleti feltárása páratlan öröksége nevelésügyünknek.¹

Nevelőintézményeink munkájuk során fokozottan törekszenek nevelésük közösségi jellegének erősítésére, közösségeik színvonalának folyamatos emelésére, jelentős eredményeket is fel tudnak mutatni ezen a téren, nevelőközösségeik hatékonysága mégsem tekinthető mindig kielégítőnek. Nem kis súllyal közrejátszik ebben az, hogy nevelési rendszerük kiépítésében csak ritka esetben támaszkodhatnak a makarenkói modellre, illetve képesek azt a mai új társadalmi és pedagógiai viszonyaink között megvalósítani. Gyakran nem sikerül adott közösségi viszonyainak megfelelő, és azokat optimális ütemben fejlesztő tevékenységrendszert megteremteniük² és egyúttal ezeknek a viszonyoknak a tanulóikban való tudatosodását elérniük.

Vizsgálatunkban – amely kezdeti lépés kíván pusztán lenni a *közösségi nevelés hatékonyságának* feltárására – mi viszont éppen abból a feltevésből indultunk ki, hogy a fiatalok közösségről alkotott fogalmának formálódása összefügg saját közösségeik életének, fejlettségi szintjének alakulásával. A fentiekben felvázolt körülmények és előzetes ismeretek alapján azt is feltételeztük, hogy nevelési gyakorlatunk nem épít a tanulóközösségek szervezésében és erősítésében az elvárt mértékben a makarenkói örökségre.

Vizsgálati módszereink

A hipotézisek és feltételezett összefüggések igazolását empirikus úton kíséreltük meg. A vizsgálat az 1974/75. tanévben folyt, egy vidéki szakmunkásképző intézetben, egy vidéki és egy budapesti gimnáziumban, valamint egyik fővárosi egyetemünk két karán.

¹ A. Sz. *Makarenko*: Válogatott pedagógiai tanulmányok. Budapest, 1948.; Művei. V. kötet, VII. kötet, Budapest, 1955.; Nevelélméleti Művei. I–II. kötet, Budapest, 1965.

² *Horváth Lajos*: Tevékenységrendszer és erkölcsi nevelés az általános iskola felső tagozatában. Budapest, 1968. 55–79., 89–100.

1975/76-ban és 1976/77-ben a vizsgálatot néhány ponton elmélyítettük és kiegészítettük. Az elemzéshez és bizonyításhoz szükséges empirikus adatokat kérdőíves ankét módszerrel gyűjtöttük össze, esetenként kiegészítve a kontroll gyanánt szolgáló csoportos interjúval. A tizenkét kérdést tartalmazó kérdőívet megszerkesztése után minimális populáción ki-próbáltuk, majd egy-két helyen módosítottuk. A véglegesített nyílt kérdések végül is használhatónak bizonyultak kutatási objektumunk feltárásához. Vizsgálatunk olyan mintán tűnt elvégezhetőnek, amelyben a megkérdezettek életkorának alsó határa 17 év, ez a küszöb biztosította, hogy a vizsgálati személyek legalább azokkal a minimális közösségi tapasztalatokkal rendelkezzenek, amelyek a kérdések megválaszolásához szükségesek. Ezt a feltételt érvényesítettük akkor, amikor a kérdőívet az iparitanuló-iskola, a gimnáziumok és az egyetemi karok 17–23 éves tanulói, illetve hallgatói között osztottuk szét. Meg kell jegyeznünk, hogy a kitöltés során számos esetben az egyes kérdések megértéséhez nem bizonyultak elegendőnek azok az instrukciók, amelyeket a kérdőíven rögzítettünk, így ezeket a vizsgálati helyszínen kellett kiegészítenünk, illetve pontosítanunk. A kérdőíves felmérés kontrolljaként beiktatott csoportos és egyéni beszélgetésekről is csak feltételeesen állíthatjuk, hogy betöltötték funkciójukat, a megkérdezettek bizonyos fokú elzárkózása, máskor pedig érdektelensége miatt.

A tanulófiatalok 180 kitöltött kérdőívének válaszait vettük számba és dolgoztuk fel a matematikai statisztika megfelelő eljárásai alkalmazásával. Bár jóval több mint tízezer információt értelmeztünk-elemeztünk, ezen szűk empirikus bázison viszonylag nehéz a tárgyunkat képező pedagógiai jelenségekben és az azok mögött ható törvényszerűségek kitapintása, valamint általánosabb jellegű és érvényű konklúziók levonása; megállapításainkat, következtetéseinket elsősorban a vizsgált személyekre és kollektíváikra tartjuk vonatkoztathatónak.

Kutatásunk elvei

Közösségi nevelésünk legfontosabb feladata a *kollektivitás eszméjének* meggyökereztetése – világnézeti, erkölcsi, politikai tartalmával együtt – a most felnövő nemzedék élettevékenységében, társadalmi és egyéni tudatában.³

A közösségi élet gyakorlatában meglevő, termelődő és működő eszmék, eszmények, példaképek, erkölcsi normák és értékek komplexitása jelenti a kollektív tagjainak tudatát erről az ő kollektívájukról. Ez a közösségi tudat viszonylag strukturáltan van meg a tagok fejében, és ez alkotja azt a „fogalmat”, amellyel ők gondolkodásukban és közösségi érintkezésükben operálnak.

A közösségi tudat kialakulása, irányulása, dinamikus fejlődése, struktúrája és annak változása döntő mértékben függ azoktól a *realisan létező közösségi viszonyoktól*, amelyekben a fiatalok élnek; a közösség mint aktív társadalmi organizmus az alapját adja annak a gondolati folyamatnak, amelynek végpontján a *valóságos közösséggel adekvát, azt visszatükröző fogalom* áll. De a fogalomban kialakult idealitások egyben már túl is mutatnak a közösség éppen meglevő állapotán, s realizálódásra törekedve *fejlesztően hatnak* rá.

³ Horváth i. m. 94–95.

Daróczy Sándor: Társadalmi-politikai nevelés középiskolás korban. Budapest, 1973. 41., 311.

Ennek a dialektikus összefüggésnek empirikus eszközökkel történő megvilágítását kíséreltük meg vizsgálatunkban, olyképpen, hogy először a közösségi tudat fejlettségét tisztáztuk, majd a reális kollektíváknak a tagjaik által elvégzett jellemzését tekintettük át, végül pedig magukról a közösségekről igyekeztünk átfogó képet alkotni. Munkálataink eredményeinek összesítése vet némi fényt azokra a törvényszerűségekre, amelyek a közösségi élet, közösségi mozgások és közösségi tudatalakulás mögött működnek.

I. A tanulmányok közösségi tudatának fejlettsége

A fiatalok közösségről alkotott fogalmának belső szerkezeti rendje nagyon feltételes, a közösségi élettapasztalatok által implikált elsődleges általánosítások állandóan megbontják és újraalkotják egységét. Éppen ez teszi képlékennyé, alakíthatóvá a szervezett behatás számára, de ez okozza egyben nagyfokú labilitását is. Ezen felül terhes azzal az emocionalitással is, amely a folyamatos, de változó intenzitású közösségi élményekből táplálkozik, s ezért nyilvánvalóan nem „tisztá” fogalom, hanem ettől az érzelmi tartalomtól átfűtött, aláfestett tudati komplexum.

Struktúrája mégis bizonyos pontokon fixálódni kezd, éppen a rendszeres és elvszerű nevelői behatás, az egyértelműen pozitív, vagy ha nem is egyértelmű, de interiorizálható közösségi tapasztalatok és élmények nyomán. A rögzülés, kikristályosodás, rendszerré szerveződés jelzi a nevelőmunka hatékonyságát.

Felmérésünkben megkíséreltük a megkérdezett fiatalok közösségfogalmát ezeken a már sejlő, kirajzolódó pontokon megragadni. Kérdőívünk első kérdésével arra kértük őket, hogy fogalmazzák meg és írják le *közösségideál*jukat és részletezzék annak tulajdonságait.

A kapott válaszokat kétféle módon dolgoztuk fel. Először egy általunk *Makarenko* nyomán szerkesztett, a közösségről alkotott kritériumrendszer alá soroltuk be a fiatalok által fontosnak ítélt tulajdonságokat. A kritériumrendszer elemei tulajdonképpen a *makarenkói közösségfogalom* lényegi jegyei voltak, amelyek, noha klasszikusunk műveinek különböző helyeiről származnak, értelmük, tartalmuk szerint mégis összekombinálhatók.⁴

Kritériumrendszerünk a következő:

1. A közösség kontaktusban élő egység (állandó jellegű személyes kapcsolatrendszer);
2. az egyesülés szocialista elvén alapul; a dolgozók szabad csoportja;
3. közös cél;
4. közös tevékenység, közös munka;
5. a munka közös megszervezése;
6. a közös és az egyéni cél egymáshoz való viszonya a közösnek a viszonya az egyénihez; az egyéni bizonyos rendben illeszkedik a közösbe; a részek egymáshoz való viszonya, kölcsönös függése;
7. a közösség elismeri az egyénnek azt a jogát, hogy önként legyen a közösség tagja (a közösségbe lépés önkéntességének elvén nyugszik), ugyanakkor megköveteli tőle, hogy mindaddig, amíg

⁴ *Makarenko* i. m. V. kötet, 107., 155., 194–196., 198., 215–216., 238–239., 268., 274., 315–318., 423–424. VII. kötet, 14.; Neveléstudományi Művek II. kötet, 319–329., 430–436. *Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája*. Budapest, 1966. 285–296.

- tagja a közösségnek, feltétlenül engedelmeskedjen neki, amint az a közösség szuverenitásából következik;
8. szervezett;
 9. irányító szervekkel rendelkező; a szerveknek az a megbízatásuk, hogy elsősorban képviseljék a közösség és a társadalom érdekeit;
 10. a közösségi élet tapasztalatai a célszerű közösségi mozgások nagyon bonyolult tapasztalata; elsőrendű helyet foglal el bennük: a rendelkezés, a megvitátás, a többségnek és egymásnak való alárendelés;
 11. fegyelmezett;
 12. felelősséget érző csoport;
 13. a közösség társadalmi szervezete; a szocialista társadalom sejtje; csak akkor van létjogosultsága, ha tagjait olyan tevékenység feladataiban egyesíti, amely nyilvánvalóan hasznos a társadalomnak.

Világos dolog számunkra az, hogy ez a fogalom elméleti fogalom, *Makarenko* gyakorlati pedagógiájának és elméleti töprengéseinek nagyszerű produktuma, mégis alkalmazhatónak ítéljük munkánknak ezen a pontján, mivel éppen azt szeretnénk tisztázni, hogy *menyire él Makarenko fogalma* pedagógiánk mai gyakorlatában, milyen mértékben kerül be a maga egészében vagy elemeiben neveltjeink tudatába; azzal szoros összefüggésben természetesen, hogyan valósul meg közösségiként ez a gyakorlat.

A kérdésünkre kapott válaszokból kibontakozó „*igazi közösség*” tulajdonságait a fenti kritériumrendszer alá vetve megtudjuk, hogy a vizsgálati személyek fogalma a közösségről milyen mértékben épül makarenkói hagyományokból is. Az összevetés jogosságából szerintünk nem von le a fogalom ideáltipikus elgondolása, leírása és elméleti kifejtése között végső fokon fennálló különbség, hiszen tagadhatatlan ugyanakkor a két módszer hasonlósága, összefüggése is. Az egyetlen beszámítható körülmény az, hogy a válaszul kapott meghatározások ad hoc helyzetben, feladat megoldásaként születtek, s így meglehetősen rendezetlenek.

Nézzük részletesen a fent jelzett összevetés ide vonatkozó adatait! (Az információkat szolgáltató 180 fős létszám 5 vizsgálati csoport tagjainak összessége; az egyes csoportok adatai is jellemzőek.) Meglepően gyenge eredményeket mutat ki ez a fogalomjegyzésrendszerünk. Teljes joggal állapíthatjuk meg, *vizsgálati személyeink minimális szinten és mértékben reprodukálják csak Makarenko közösségfogalmát*, ez viszont azt jelenti, hogy iskolai és iskolán kívüli életükben egyáltalán nem, vagy csak igen kevésszer kerülnek érintkezésbe vele. Ezt jelzi sok olyan válasz, amelyekben nem történik nyílt és egyértelmű állásfoglalás a kritériumok mellett (lásd az 1. táblázatot), főként a közösségi kontaktus és a szocialista egyesülés kritériumok vonatkozásában (77, illetve 41), a fiatalok tehát nagyon bizonytalanok abban, hogy személyes viszonyaikat egyben közösségi jellegűeként is felfogják, méginkább abban, hogy kollektívájukat szocialista elven alapuló, magas színvonalú és minőségű egyesülésnek tartásák. A leginkább elgondolkodtató azonban az a tény, hogy a kritériumok *többségét* egyáltalán nem (!), vagy csak elhanyagolhatóan csekély számú válasszal érintik: nem értékelik a közösségen belüli fegyelmet, nem tudják magukat szervezett erőnek, nem ismerik el vezető szerveiket saját és társadalmi érdekek képviselőiként, nem érzik közösségi tagságukat szabadnak, önkéntesnek; illetve mindezek a lényegi konstansok tudatukban alig vannak meg. Ha megvannak, akkor is feltételesen, de semmiképp sem tudatosultan, nem a „tudatos tudatban”, s így a meglevő és aktivizálható fogalomból hiányzanak.

Az 1. táblázat behatóbb elemzése során feltűnik a kapott adatok bizonyos kritériumok körüli sűrűsödése. A közösségi kapcsolatrendszer evidenciája – ugyan gyakran kölcsönös személyes ismeret-séggé oldódva fel –, a megkérdezettek többsége számára valóban nyilvánvaló (147; 73,5%), a közös munka és más tevékenységformák mint a közösség fundamentuma jelennek meg (145; 72,5%), de a munka közös megszervezése annál kevésbé (25; 12,5%), ez pedig valószínűsíti azt a feltevésünket, hogy a különböző munkatevékenységek elvégzése tulajdonképpen nem öntevékenység és azok a közösségen kívül esnek, így a kollektíva tagjai alig szerezhetnek munkaszervezési tapasztalatokat, amelyek azután a szervezés fontosságát tudatosítanák bennük. Az egyéni célok, törekvések sikerének biztosítékát elég komoly egyértelműséggel (157; 78,5%) a közösségben látják, részben a kollektív célokkal való azonosításukkal, részben pedig a kölcsönös függés tudatában, a segítség elvárásával. A kollektív élet eseményeinek célszerű mozgásokká rendeződése főként a „problémák megvitatását” s ennek nyomán az „egyértéktést” jelenti náluk (109; 53,5%), és kevésbé a többségnek, illetve egymásnak való alárendelést. Közösségeik létjogosultságát a megkérdezettek, még inkább a meginterjúvoltak nagy része magától értetődőnek véli, társadalmilag hasznosnak elsősorban egymásra gyakorolt „nevelő” hatásukat tartják. Közösségeiknek társadalmi szervezetként való értékelése összekapcsolódik az önmagukat más, a környezetükben levő szociális struktúráktól megkülönböztető, de mégis azok felé kitekintő, utat kereső tudatától (30; 12,5%), társadalmi eszmélkedésüktől leválaszthatatlan szolidaritásukkal.

Ha alkalmazott kritériumrendszerünket teljesnek, a közösség fogalmának egészét magában foglalónak vesszük, akkor a fogalomjegyekre vonatkozó pozitív válaszok összege: 738, mintegy 31%-os megfelelést jelent. *Megefelelést*, mert tapasztalatunk szerint ez a 31% nem a makarenkói eszmék közvetlen megvalósultságát vagy annak mértékét mutatja [még a B vizsgálati csoport egyik 17 fős osztályában sem, ahol pedig pl. a közös munkavégzés 100%-ban (17), együttes céljaik 63,6%-ban (11) közösségiként tudatosult, közösséghez való kötődésük, kölcsönös függőségérzetük is fejlett: 87% (15), s így eredményük összesítve 35,1%-os, ez pedig nem szignifikáns eltérés az átlagtól, bár a legnagyobb]. Inkább arról beszélhetünk, hogy a más alapokon szerveződő nevelési gyakorlat, amely ugyan közvetve, áttételesen érintkezhet makarenkói gondolatokkal, de nagyarányú felhasználásukra közvetlen módon képtelen, *ilyen mértékben fedi át eredményességében az általunk mércéül szabott egységes közösségfogalmat*, s nem megvalósítja, realizálja azt, főként pedig nem nevelési rendszerébe beépítve.

Teljes mértékben alátámasztja ezt a nézetünket, ha az ilyen vizsgálatokkor megszokott eljárásokkal ugyanazokat az adatokat, amelyeket fent használtunk, most a belőlük elsődlegesen absztrahált kategóriarendszer alá soroljuk be. Ugyanazokat a lényeges jegyeket, tulajdonságokat gyűjtjük tehát össze, amiket a válaszadók a fogalom jellemzésére leírtak, kategóriarendszerünket azonban semmilyen körülmények között sem tekinthetjük közösségre vonatkozóan teljesnek. Felmérni és elemezni csak az egyes kategóriákhoz tartozó jegyek, tulajdonságok előfordulásának gyakoriságát tudjuk (lásd a 2. táblázatot).

A fiataloknak több mint a fele azon a véleményen van, hogy a közösség legfontosabb vonásai a kollektívát alkotó személyek felől közelíthetők meg. Ennek a véleménynek a meglétét más hasonló, hazai és nemzetközi vizsgálatok is kimutatták.⁵ 139 fiatal (77,2%) azt állítja: a közösség létének lehetősége a tagok közös érdeklődésében van, s nem mindegyik teszi hozzá ehhez a közös célokért való együttes tevékenység megszervezését és végzését is. 98-an (53,9%) tartják fontosnak, hogy igazán jól ismerjék egymást, azaz, hogy

⁵ A. T. Kurakin–L. I. Novikova: A közösség és a gyermek személyisége. Pedagógiai Szemle, 1972. 4. 289–307.; Peschka Vilmos, Sajó András: Az ifjúság közéleti, politikai tevékenysége. OPKM Budapest, 1976. 12.

1. táblázat A közösségideál és a makarenkói kritériumrendszer

+ = egyértelmű pozitív válasz

+, = kivehető pozitív válasz

- = a kritériumot elutasítja

	A 22			B 63			C 60			D 17			E 18			Σ			%			
	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	
1.	9	10		15	31		28	20	1	9	9		9	7		70	77	1	38,8	42,7	0,5	
2.		1		1	10			19	1	2	5			6		3	41	1	1,5	22,7	0,5	
3.		2		21	4	1	10	6		2	5			1		33	18	1	18,3	10,0	0,5	
4.	12	6		45	9		38	5		8	7		12	3		115	30		63,8	16,6		
5.		1		7	3		7	3			2			2		14	11		7,7	6,1		
6.	16	4		52	3	4	40	10		8	6		14	2		132	25	4	73,3	13,8	2,2	
7.							1	2			1					1	3		0,5	1,6		
8.		1		1			1				1					2	2		1,1	1,1		
9.	1	1			1	3	4	1	3	2			1			8	3	6	4,4	1,6	2,5	
10.	10			34	13		26	7		2	7		6	4		78	31		43,3	17,2		
11.					1												1				0,5	
12.		1					2			2			1	4		5	5		2,7	2,7		
13.		2		4	3		1	9		2	5		1	3		8	22		4,4	12,2		

- Az 1-13. számsor megfelel kritériumrendszerünk elemeinek.

2. táblázat A közösségfogalom leírására közölt jegyek

	A			B			C			D			E			Σ			%		
	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-
közös érdek- lődés	11	4		40	12	1	39	8		10	1		14			114	25	1	63,3	13,8	0,5
azonosulás	1	2		9	11		10	12	2	5	6		10	5	1	35	36	3	19,4	20,0	1,6
összetartás	14			28	4		18	7		10	1		6	1		76	13		42,2	9,2	
közvetlen kapcsolat	10	5		17	11	1	28	7		5	2		11	2		71	27	1	39,4	15,0	0,5
segítségadás	10			28	1		19	5		10			2			69	6		38,3	3,3	
egyvetértés	4			25	1		22	5		4			6	1		61	7		33,8	3,8	
közös érdek vezetőség	1		1	17	10	17	22	13		7	10	1	10	7		57	40	19	31,6	22,2	9,5
léte	2				2	4	4			1			2	1		9	2	5	5,0	11,0	2,7
azonos életkor	1			2		3	3									6		3	3,3		1,6

tudják egymásról hovatartozását; ők egyben azt is jelentősnek vélik, hogy az ő kollektívájuk tagjai annak is vallják magukat amik, ti., hogy az ő közösségük tagjai, „kihúzókat” nem szeretnek. Együvé tartozásukról, illetve ennek tudatáról 89 fiatal (48,3%) nyilatkozik. Ugyanennyien nyújtanak szívesen segítséget társaiknak, hogy jogosan várhassák el ők is, de nem ritka a „jóban-rosszban” való segítség elvárása sem. Különösebb szerveztséget nézetük szerint a közösség nem igényel, s ez újra csak a tudatos, tervszerű szervezésben való tapasztalatlanságuk félreérthetetlen jele. A demokratikus vezetés elvét egyetlen egy (!) személy tartja kritériumnak, 11 fiatal (5,1%) elfogadja a vezetés szükségességét, 5 pedig minden különösebb kritikai véleményezés nélkül elutasítja.

Figyelemre méltó az elgondolásuk a közösségi érdekviszonyok „ideális” alakulásáról: az „Egy mindenkiért, mindenki egyért!” elvet gyakran hangoztatva közös érdeket végül is 57 személy ismer fel (28,2%), az egyéni érvényesülés, „az egyéni adottságok kifejlődése, az egyéniség megtartása, az egyéni tehetség kibontakozása” lehetőségének kritériumát 40-en (22%) érvényesítenék, 19 fő (10,4%) pedig fenntartás nélkül alávetné magát a kizárólagosan érvényesülhető „közösségi érdekek”. A valóban közösségi érdekekről, a közös és egyéni törekvések egybeeséséről, a közösségi érdekek és egyéni érdekek azonoságáról, egységéről keveseknek van „fogalma”.

Ezek után nagyon kétes értékűvé válik még az a néhány válasz is, amelyekben a közösséggel való azonosulás eszméjéért (36; 19,8%) és a közösséggel való vonatkozásban a közösségi tagok igazi egyenrangúságáért (35; 19,8%) szállnak síkra.

Remélhetőleg sikerült kellőképp demonstrálnunk vizsgált adatainkkal, mennyire távol esik a fent vázolt tudattartalom-komplexum attól a fogalomtól, amelyet Makarenko kialakított a közösségről, mennyire csak szórványjaiban vannak meg a makarenkói fogalom leglényegibb vonásai, s ezzel összefüggésben, viszont bázisában függetlenül, mennyire alacsony a fiatalok közösségfogalmának kialakulási és stabilizálódási-strukturalódási foka.

Külön feltűnő, hogy a megkérdezett személyek milyen kevés tulajdonsággal jellemzik az ideális közösséget. Elképzelhető, hogy nem minden, tudatukban egyébként meglévő jegyet tudtak számba venni, vagy „nem tudtak beszélni róla”, esetleg voltak, akik csak a legfontosabbakat jelezték. Mindenesetre tanulságos a 3. táblázat, amely vizsgálati csoportként veszi számba a tulajdonságok felsorolását. Az ebből a szempontból legjobb vizsgálati csoport tagjai átlagosan 7 tulajdonsággal jellemezték az általuk elképzelt ideált, a többiek átlaga nagyság szerinti sorrendben: 5,8; 5,2; 4; 3,5. Mindannyian átlagosan 5,24 tulajdonságot említettek meg, de a „jegyek” számának mediánja csak 3,64. Ezek az értékek szerintünk mindenképpen meggondolandók a középiskoláink és az egyetem nevelési feladatainak tervezésekor.

II. A reális közösségek – ahogy tagjaik látják

Az általuk választott, saját maguk számára legjobbnak tartott közösségüket a fiatalok kérdésünkre korábban vázolt ideáljukkal való összehasonlításban jellemezték, így közvetlen információkat szereztünk közösségi tudatuk eredetéről. A jellemzés előtt azonban megnevezték azt a kollektívát, amelyet leginkább tartanak sajátjuknak, s amelyről a jellemzést készítették.

3. táblázat A közösségfogalom leírására közölt jegyek száma

	A	B	C	D	E	Σ	%
0		1	4	1		6	3,3
1	1	1	8			10	5,5
2		4	7		1	12	6,6
3	5	9	6	3		225	13,8
4	9	9	18	2	1	39	21,6
5	5	11	10	2	3	31	17,2
6	1	7	5	3	3	19	10,5
7	1	12		2	1	16	8,8
8		6	1	4	3	14	7,7
9		3		1	1	5	2,7
10					1	1	0,5
11			1			1	0,5
14					1	1	0,5
18					1	1	0,5

Kérésünkhöz fűzött instrukciónkban kifejeztük azon meggyőződésünket, hogy mindenki több kis-közösségnek a tagja egyszerre, ezt azonban többen kétségbe vonták, főleg azok, akik azután legszívesebben családtagként tudják magukat leginkább közösségben levőknek. Viszont voltak, akik két kollektívát jelöltek meg teljesen egyenrangúakként, ők aztán mindkettőt ismertették. (A közösség-típusokra adott válaszok eloszlását a 4. táblázaton közöljük.)

4. táblázat A választott közösségek típusai

	A	B	C	D	E	Σ	%
1. iskolai	17	33	19	8	13	90	50,0
2. mozgalmi	4	13	3	2	3	25	13,8
3. család		8	19	4	1	32	17,7
4. baráti		6	23	3	2	34	18,8
5. egyéb	1	2	3	3	1	10	5,5

Felvételünk alanyai mind diákok, középiskolások és egyetemi hallgatók, választásaikban mégis csak 90-en (50%) részesítettek előnyben iskolai, illetve kollégiumi közösséget. Az iskolaközösséget ketten (!), osztálykollektívát 50 tanuló (27,7%), diákolthoni szobaközösséget, csoportot 28 kollégista (15,5%, a kollégiumi elhelyezést nyertek 49%-a), egyetemi csoportot 10 hallgató (a kérdéseinkre válaszolt egyetemi hallgatók 28,5%-a) jelölt meg hovatartozási keretében. Az iskola után a baráti kör vonzza leginkább a fiatalokat (34; 18,8%), bár a C vizsgálati csoportban (három fővárosi gimnáziumi osztály együttese) a barátság, a laza szerveződésű, extenzív társaság és az osztályokban kialakult klikkek átstilizált változatai még nagyobb népszerűségnek örvendenek (23; 38,3%).

Közvetőleg hadd iktassunk ide egy *Makarenko*-idézetet, ellenpontként: „A gyermekek bezárkózása egy baráti közösségbe azt a veszélyt rejt magában, hogy széles körű politikai nevelés helyett csoportnevelésbe torkollunk.”⁶ Ez az ellenpont igazolódik, ha a mozgalmi jellegű szervezett kollektívák választottságának mértékét figyeljük meg: nincs róla információnk, hány KISZ-tag van választ adó fiataljaink között, valószínűleg többségükben azok (erre a csoportinterjúkon való részvételük alapján hozzávetőlegesen következtethetünk, minthogy azokat többnyire KISZ-programhoz kapcsoltnak készítettük), a 180 fiatal közül mindössze 25 (13,8%) kötődik leginkább az alapszervezetéhez, de ők is túlnyomórészt a vezetőséghez, amelybe beválasztották; a C vizsgálati csoportban 3-an (!), az egyetemisták közül 4-en méltatják legjobbnak alapszervezetüket más kollektívákkal szemben. Az egyéb jellegű közösségeket, kultúr-csoportokat, művészeti együtteseket, sportcsapatokat, hobby-köröket stb. majdnem teljes egészében felszívta a baráti kör „kategóriája” (mindössze 10 fő, 5,5% említette külön is), feltételezhetjük tehát, hogy a szabad idő és a szabadidő-tevékenységek nagy részét is. Vonatkozási keretként viszonylag gyenge a család pozíciója is (32; 17,6%), sok fiatal önállóságigényét az apa, anya, gyerekek alkotta közösség adataink szerint nem tudja kielégíteni.⁷

A fent ismertetett közösségeket *jellemezték* a fiatalok azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket a legfontosabbnak ítélték rájuk nézve. Válaszaikat előbb ismét a *Makarenkó*-tól kölcsönzött kritériumrendszer alkalmazásával elemezzük (lásd az 5. táblázatot), de most már azzal az előzetes tudásunkkal, hogy fogalommeghatározásuk lényegében nem tartalmaz „makarenkói jegyeket”.

Az 5. táblázat abban a tekintetben ad elsősorban információt, hogy a kritériumrendszer egyes elemei milyen mértékben vannak jelen *megvalósultan* a reális közösségekben, másodsorban pedig mutatja a megvalósulatlanság fokát is. Mindenekelőtt azt figyelhetjük meg, hogy ennek a táblázatnak az adatai minden vonatkozásban kisebbek, mint az 1. táblázatéi. Ez arra enged következtetni, hogy a vizsgált személyek közösségre vonatkozó tudattartalmi mennyiségileg és minőségileg egyaránt fejlettebb szintet képviselnek, mint a létező közösségek. Ez viszont azt jelenti, hogy a korábban elemzett közösségmeghatározások és -tulajdonságok valójában elvárásokként fogalmazódtak meg a kollektívák tagjai részéről, amelyeket ezek fejlődésük adott színvonalán kielégíteni nem képesek. A „legyen” több válaszban megfogalmazódik, és ezekben az esetekben rendre megtörténik a megvalósulatlanság visszajelzése is. Feltehető ezek alapján az is, hogy a pedagógiailag szervezett kollektíváknak ez a viszonylag alacsony hatékonysága okozza a választások egy komoly hányadának a bizonyos fokig oldottabb, kötetlenebb, az egyéni önmegvalósítás és a közösségigények kielégítésének látszathetőségeit könnyűszerrel produkáló csoportosulások felé való orientálódását.

⁶ *Makarenko* i. m. V. kötet, 151.

⁷ Vö. *Gazsó* Ferenc, *Pataki* Ferenc, *Várhegyi* György: *Diákéletmód* Budapesten. Budapest, 1971. IV–V. *Pataki* Ferenc: A fővárosi középiskolások társas világa. *Valóság*, 1970. 2. 10–22.; A kortárs-csoportokról. *Valóság*, 1975. 7. 20–32.; *Salamon* Zoltánné, *Salamon* Zoltán: Középiskolások ifjúsági szervezetükkel való identifikációjának vizsgálata időmérlegben, szabadidő-karakterisztikájuk tükrében, *Magyar Pedagógia*, 1971. 4. 430–444.; *Salamon* Zoltán: A középiskolások, a család, és az iskolai közélet kapcsolatának néhány aspektusa. *Tájékoztató, OM Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya*. Budapest, 1976. 3. 155–176.

5. táblázat Az élő közösségek jellemzői és a makarenkói kritériumok

	A			B			C			D			E			Σ			%		
	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-	+	+,	-
1.	3	9		19	7		12	20	4	9	5	1	9	7	1	52	43	6	28,8	23,8	3,3
2.				1	2			5	4	1	1	1		1		2	9	5	1,1	4,9	2,7
3.				4	1		4	4	3		1		2	2	1	10	8	4	5,5	4,4	2,6
4.	11	6	2	28	5	3	21	13	7	6	5	5	4	9		70	38	17	38,8	21,1	9,3
5.				3	1		2	6	1			1				5	7	2	2,7	3,8	1,1
6.	12	2	1	32	10	9	23	22	10	9	4	4	3		82	89	46	26	49,4	25,5	14,4
7.				1				1						1		1	2		0,5	1,1	
8.							1		1							1		1	0,5		0,5
9.					1	1	1		3		1		1		1	2	2	5	1,1	1,1	2,7
10.	9	3	4	23	13	3	11	10	7	3	4	3	3	4		49	34	17	27,2	18,8	9,4
11.																					
12.					1			1	1		1	2		1		4	3			2,2	1,6
13.		1			3	3		5	1		2	1		4		15	5			8,3	2,7

Táblázatunk jól demonstrálja a tipikus sűrűsödéseket bizonyos kategóriák körül. Az értékek ugyan közel arányosan csökkennek, mégis azt gondoljuk, hogy saját kollektívájuk megítélésében a fiatalok túl kritikusan jártak el, pontosabban nem fordítottak kellő figyelmet a valóságghú bemutatásra. Alig fogható fel reálisként pl. a személyes kapcsolatrendszerre vonatkozó adat, amely szerint 95-en (52,7%) állnának csak személyes kontaktusban közösségük többi tagjával, annál is inkább, mert szinte kivétel nélkül kis taglétszámú „elsődleges közösségeket” választottak hozzájuk legközelebb állóként.

Az idézett adattal kapcsolatban azt is meg kell azonban gondolnunk, vajon nem ennyire előrehaladott-e már a fiatalok és közösségeik, szervezeteik körében is a személyes viszonyokat előlő elszemélytelenedési-bürokratizálódási tendencia, az elidegenedés? ⁸ A fiatalok fogalommeghatározásai- ban a leggyakoribb a kölcsönös függés tudata volt, úgy látszik, ezt meg is élik és érzik (135; 75,0%), vállalják. Beszámolnak közös tevékenységekről (108; 60%), de ezek közös megszervezése véleményük szerint nem túl gyakori (18; 9,9%); az utóbbi adat ismét szinte valószínűtlen, tapasztalataink szerint is sokféle szervezés folyik a különféle kollektívákban, válaszaikat itt talán a szervezés sikerére értették. A közösségi élet történései, eseményei célirányossága véleményeik alapján ítélve meglehetősen egy oldalra redukált, a „problémák megvitatása” útján „egyetértésre törekuszenek” (83; 46,1%), s igényt tartanak meggyőződésük nyílt hangoztatásának lehetőségére is. 11-en (6,1%) vallják kollektívájukat szocialista jellegű egyesülésnek. Közösségeik kapcsolata a külvilággal minimális (15; 8,3%), nézetünk szerint ez a belterjességük nagymértékben oka gyengeségüknek.

Egyes fogalomjegyek hiánya vizsgálati személyeink tudati idealitásai közül a fentiek alapján közvetlen magyarázatot nyer. Az önkéntesség elve, a szervezet-mivolt, a fegyelem ügye, a társadalom és egymás iránt érzett felelősség tudati jellegű kritériumai túl kevés *motívumot* kapnak ahhoz, hogy tudattartalomká rendeződjenek, még inkább, hogy aktivizálódjának.

Ha a kapott pozitív értékű válaszokat összesítjük, kritériumainknak teljességét 100%-nak vesszük, az idézett adatok alapján 20,8%-os megfelelést mutathatunk ki.

A fent vázolt szegényes helyzetkép pontosul és talán némileg szelídül, meg javul is, ha ismét alkalmazzuk a magukból a válaszokból absztrahált kategóriarendszerünket, amelynek nagy előnye, hogy szétszórja az imént csak egyes kritériumok körül tömörült adatokat, s ezáltal mégis több állapothatározót tudunk megragadni. A 6. táblázat tanúsága szerint a közösségi tevékenységrendszer funkcionálását 105 válaszban (58,3%) jelezték, 14-en (7,7%) tagadták ezt; 63 személy (35%) jelez némi kohéziót kollektívájában, 13 (7,2%) semmi összetartozást-összetartást nem vél felfedezni benne. Ugyanennyien ezt az összetartást a kölcsönös segítségadás készségével demonstrálják. Megértésre, a közvetlen kapcsolatteremtés lehetőségére 52-en (28,8%) találnak. 47 fiatal (26,1%) vitaszelleme és készsége nevelődik közösségi keretek között, ez ugyan egy később idézendő adattal konfrontálva alig valószínűsíthető, de részben mégis utal az érdekviszonyok nem túl kedvező alakulására: mindössze 26 személy (14,4%) ítéli meg elfogadhatóként, 25 (13,8%) kedvezőnek tartja egyéni érdekei érvényre jutását, 20 (11,1%) pedig felhánytorgatja a „közösségi érdekek” egyoldalú érvényét. Az utóbbi jelenséggel összefüggésben 4 személy (2,2%) tagadja a vezetők meglétének szükségességét, a többiek ez ügyben nem nyilatkoznak, viszont 37-en (20,5%) 10 (5,5%) ellenében magukat kollektívájuk minden tagjával egyenrangúknak vallják, közösségi tagságuk önkéntes, a közösséggel való azonosulás felett tudata azonban nem fedezhető fel náluk sem.

Reális közösségük jellemzéséhez vizsgálati személyeink kevesebb tulajdonságot használtak fel, mint közösségfogalmuk körvonalazásakor (lásd a 7. táblázatot). Átlagban legtöbb jellemvonást a C vizsgálati csoport tagjai említették meg kollektívájuk bemutatásakor

⁸ Salamonné, Salamon i. m. 433.

6. táblázat Az élő közösségekre közölt jellemzők

	A			B			C			D			E			Σ			%		
	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-
közös érdek- lődés	7	3	2	22	17	2	23	13	5	4	3	4	9	4	1	65	40	14	36,1	22,2	7,7
azonosulás				2	10	1	2	4	4		7	3	4	8	1	8	29	10	4,4	16,1	5,5
összetartás	10		2	16	5	3	9	8	4	5	6	2	1	5	2	41	24	13	22,7	13,3	7,2
közvetlen kapcsolat	5			13	3	4	16	9	4	6	3	1	6	4	1	46	19	10	25,5	10,5	5,5
segítségadás	5			22			24	4	1	4	3	2		1		55	8	3	30,5	4,4	1,6
egyetértés	5	1		12	4	1	12	5	6		2		1	5		30	17	7	16,6	9,4	3,8
közös érdek vezetőség				10	7	8	6	8	5	5	5	6	5	6	1	26	26	20	14,4	14,4	1,1
léte					1	1		1	2	1			1		1	2	2	4	1,1	1,1	2,2
azonos élet- kor		1					3		2		1					3	2	2	1,6	1,1	1,1

7. táblázat Az élő közösségek jellemzőinek előfordulási gyakorisága

	A	B	C	D	E	Σ	%
0	2	2	3	3	3	12	6,6
1	2	4				6	3,3
2	9	16	1	1	1	28	15,4
3	5	8	7	3	4	26	14,3
4	2	15	15	1	3	36	19,8
5	1	10	15	3	5	34	18,7
6	1	4	8	4		17	9,3
7		1	4		1	6	3,3
8		3	4	1	1	9	4,9
9			1		1	2	1,1

(4,8; náluk a legmagasabb a legtöbb és legkevesebb tulajdonság közti különbség: 10; bimodálisan 15–15-ször említettek 4, illetve 5 tulajdonságot). A többi csoport átlaga nagyság szerinti sorrendben: 4,2; 4,1; 3,5; 2. Az említett értékek összesített átlaga: 3,74; a medián: 4,5. Átlagosan valóban kevesebb jegyet használtak most, mint a fogalom meghatározásnál, de viszonylag gyakrabban írtak le többet egyszerre.

III. A vizsgálati közösségek alapvető viszonyai

Vizsgálódásaink harmadik szakaszában elemzés tárgyává tesszük a fiataljaink által választott és véleményezett közösségeket. Az elemzést azokon az adatokon végezzük el, amelyeket a közösségi élet, közösségi mozgások és tevékenységek, a közösségi szerkezet lényeges vonásaira vonatkozó kérdéseink válaszaiból nyertünk.

1. Mindenekelőtt a *közösségi tevékenységrendszer*t, annak elemeit, szervezettségét és fejlettségét mértük fel. Megszámoltuk, hogy vizsgálati csoportjaink tagjai a kollektíváikban hányféle tevékenységet végeznek (lásd a 8. táblázatot).

Átlagban az E csoport tagjai végeznek legtöbb tevékenységet (3,2; náluk a legmagasabb a range értéke: 11; a csoport tagjai közül legtöbben átlagosan 4 tevékenységet végeznek kollektívájukban). A többi csoport átlaga nagyság szerinti sorrendben: 3,1; 2,8; 2,7; 2,2. Az összes átlaga: 2,57; a medián értéke: 2,71. A tevékenységek számát tekintve már kétséges, hogy a vizsgált kollektívák kifejlett, átfogó tevékenységrendszeren alapulnak. 2–3 tevékenység elvégzése mellett olyan munkaterületek, -funkciók maradnak elvégzetlen, amelyek feltétlenül igényelnék a közösségi kereteket, amelyek létfontosságúak a közösség számára. Több tevékenységet pedig nagyon kevesen végeznek (az átlagos eltérés: 1,01, a szórás értéke: 1,48; $V = 0,82$). Sokat ront az általunk megismert helyzeten az a 16 személy (8,8%), akik egyetlen közösségben végzett tevékenységet sem említenek.

A megnevezett kollektívában végzett tevékenységeket csoportosítottuk, s kiderült, hogy azok négy kategóriába, azaz *tevékenységformába* besorolhatók (lásd a 9. táblázatot).

8. táblázat A közösségekben végzett tevékenységek száma

	A	B	C	D	E	Σ	%
0		3	12		1	16	8,8
1	2	11	7	5	3	28	15,5
2	4	15	15	4	3	41	22,7
3	11	20	17	5	4	57	31,6
4	3	8	4	2	5	22	12,2
5		3	2	1		6	3,3
6	1	1	3	1	1	7	3,8
7		2				2	1,1
8	1					1	0,5
11					1	1	0,5

9. táblázat Tevékenységformák a közösségekben

	A	B	C	D	E	Σ	%
tanulás	14	48	36	13	10	121	67,2
mozgalmi munka	16	43	21	11	13	104	57,7
sport	14	16	7	3	5	45	25
kultúr- tevékenység, szórakozás	11	11	31	9	12	74	41,1

A csoportosított adatok nyomán kitűnt, hogy 180 diák közül 121 (67,2%) tartja fontos közösségi munkának a tanulást, és csak 86 (47,7%) a legfontosabbnak! „Elsőrendű kötelességüket” – ahogy minden iskolai házirend fogalmaz –, a 180 tanuló és egyetemi hallgató vizsgálati személyek alig több, mint félgőzzel végzik. Még ennél is kisebb intenzitású a KISZ-munka végzése (104; 57,2%). Különösen gyenge a kimutatható intenzitás a mozgalmi munka területén a C vizsgálati csoportban, bár a pontosság kedvéért meg kell említenünk, hogy az illető középiskolában, az iskola egészét tekintve élénk KISZ-élet folyik; a mi vizsgálati csoportunk tagjai többnyire utolsóévesek, akik a mozgalmi tevékenységüket már egyre inkább feladják a jövőt illető gondjaik miatt; – ez a körülmény némiképp javítja a képet.

A mozgalmi munka részleteiről a megkérdezett fiatalok többsége nem nyilatkozott írásban, csoportos beszélgetéseinkben igyekeztünk hát minél többet megtudni erről a fontos kérdésről. Alapszerzetenként ismertették akcióprogramjaikat, meglehetősen sokrétű és színes elvégzett és elvégzendő tevékenységekről, programokról szereztünk tudomást, ezeket ellenőrző jellegű, utóbb végzett vizsgálatunk alkalmával rendre verifikálhattuk, mégis, számításainkba csak kis mértékben vehettük be a viszonylag kevés választás miatt (csupán 25 személy – 13,8% – választott vonatkoztatási keretűl mozgalmi kollektívát), és akik pl. osztályközösségüket választották, azok KISZ-munka címszó alatt vonták össze minden mozgalmi jellegű tevékenységüket. A kulturális tevékenységek körében a többihez viszonyítva stabilitás mutatkozik (74; 41,1%), csak szórakozás jellegű tevékenységek irányába való kisebb-nagyobb mértékű eltolódás az A és C csoportoknál észlelhető. Megoldandó problémát jelent viszont a sport közösségfejlesztő erejének tudatosítása (45; 25%).

A vizsgált közösségek tevékenységrendszere nagyrészt kialakulatlan, a közösen végzett tevékenységek megszervezettségükben és eredményességükben nem képviselnek igazán hatékony nevelő potenciált, nem tudják a közösség tagjait olyan tapasztalatokhoz juttatni, amelyek révén belátnák a végzett tevékenységek társadalmi-közösségi-egyéni hasznosságát.

10. táblázat *Munkamegosztás a közösségekben*

	A	B	C	D	E	Σ	%
feladatok önkéntes vállalása	14	50	44	16	12	136	75,5
kívülről jövő megbízás	19	24	14	3	3	63	35,0
közösségi megbízás	12	41	41	10	5	109	60,5
közösségi munkamegosztás az egyének korábbi telj. alapján	5	35	21	11	6	78	43,3
a kollektíva rábeszéli az egyént	1	10	2	2	1	16	8,8

2. A tevékenységrendszer csak funkcionálásában, működésében jelenti a közösség lét-alapját, és termeli a tipikus közösségi viszonyokat. Elemei, az egyes tevékenységek elvégzendő feladatokként állnak a közösséggel szemben.

Megkérdeztük a fiatalokat, kollektíváikban hogyan történik ezeknek a *feladatoknak az elosztása*, milyen szempontok szerint történik a munkamegosztás, milyen mértékben érvényesül az önkéntes feladatvállalás közösségi elve, mi a biztosíték ezeknek a munkavállalásoknak a sikeres teljesítésére?

A 10. táblázat adatai szerint szívesen vállalnak önként munkatevékenységeket a fiatalok (136; 75,5%), s ezek elvégzésére belülről éreznek motivációt; sajnos, viszonylag kevés számú tevékenységet vállalnak – amint ez az imént kitűnt. Ez szükségessé teszi a kívülről történő rendelkezések elég magas számát (63; 35,5%), pedig ezek e nagy vállalkozási kedv mellett indokolatlanná válhatnának; meglehet azonban, hogy ez a sok rendelkezés, utasítás, parancs a követelménytámasztás helytelen, régimódi értelmezéséből is származhat; főként az A vizsgálati csoportra valószínűsíthető ez, ahol kiugróan magas a „kívülről jövő megbízások” száma: 19; 86,3%, igaz ugyan, hogy leggyakrabban ezek csak kisebb jelentőségű, esetleges tevékenységek elvégzésére „szólítanak fel”. A közösségi megbízások száma (109) nagyobb, mint a kívülről és felülről jövőké, de százalékos arányuk (60,5%) mégsem lehet egészen megnyugtató. A közösségnek tartozni felelősséggel sokkal nagyobb nevelő erő, mint pl. a nevelő tanárnak való engedelmesség megkövetelése, ami a maga határain belül teljesen jogos elvárás egyébként.

A közösség iránti felelősség tudata – a „nagy közösség” iránti is –, véleményünk szerint igen fontos eleme, kialakulásának motívuma a közösségtudatnak, s átélésének minél több alkalma juttathatja el a kollektíva tagjait ahhoz, hogy azt a közösségi ember és egyben a közösség lényeges ismérveként is felismerjék. Ennek a felelősségtudatnak az elsődendő gyakorló terepe pedig a közösségi megbízás, és az ennek a teljesítéséért, a neki való megfelelés elismertetésért végzett munka. Nagyon fontos tehát, hogy a közösségi munkamegosztás az ilyen indítékú korábbi teljesítmények mérlegelése alapján történjen elsősorban, természetesen más jellegű teljesítmények és feltételek (pl. érdeklődési kör, képesség, rendelkezésre álló idő stb.) figyelembevételével. Ennek az optimálisnak elgondolt

munkamegosztásnak a megvalósulása (78; 43,3%) nem tekinthető kielégítőnek. Az adatok alapján azt is fel kell tételeznünk, hogy a közösségi és egyéni viszonya is eltolódik, az egyénire nézve kedvezőtlen irányban, s így kihat a kollektív beállítódás alakulására is. A tény, hogy a kollektíva nemritkán csak hosszas „rábeszélés” árán tudja elfogadtatni egyes tagjaival a közösségi megbízást (15; 8,8%), is valószínűsíti feltevésünket.

11. táblázat A közösségi munka értékelése

az értékelés	A	B	C	D	E	Σ	%
– nem történik meg	0	3	4	4	3	14	7,7
– kívülről történik	18	16	10	1	2	47	26,1
– közösségi megvitatás	10	60	47	10	12	139	77,2
– a vezetőség értékel	11	4	7	3	1	26	14,4

3. Nyilvánvalóan szükségszerű az egyes közösségi tagok és az egész közösség tevékenységének, elvégzett munkájának időszakonkénti *értékelése*. Csak az elvégzett feladatok számbavétele ad alapot a további tervezéshez. Számunkra azonban nem a közösségi tevékenységek konkrét eredményeinek ismerete volt érdekes, hanem a tevékenységek értékelésének, elbírálásának módja.

A 11. táblázat tanúsága szerint a fiatalok közül 14-en (7,7%) nem jelzik az értékelés megtörténtét, 12-en (6,6%) még a szükségességét is elvetik. Teljes mértékben valamilyen módon csak az A vizsgálati csoportban végzik el az értékelést, de ugyanitt jelezték, hogy döntően kívülről történik (18; 81,8%). Viszont nem lebecsülendő, hogy 139 esetben (77,2%) közösen „vitatják meg” elért eredményeiket. (Különösen jók itt a B vizsgálati csoport adatai: 60; 90%). A vezetőség „értékelő gyakorlata” az A vizsgálati csoportban a legelfogadottabb (11; 50%), ez azt jelenti, hogy a csoportba tartozó – kollégiumban lakó szakmunkástanuló-fiatalok magát a vezetőséget – választott funkcionáriusokat és a nevelőtanárokat – is elismerően értékelik.

4. A tevékenységek koordinálása, a munkafolyamatok irányítása, ellenőrzése és értékelése, a „produktumok” számbavétele, bekapcsolása a nagyobb egységbe a rendszerré szerveződés nélkülözhetetlen feltétele. Ezeket a műveleteket is *maguknak a közösségeknek* kell elvégezniük, részben oly módon, hogy magukból választanak ki ezen funkciók ellátására alkalmas személyeket s megbízzák őket ezekkel a funkciókkal. Maguk ezek a funkciók mint a közösségi élet és mozgások által kitermeltek (pl. önkormányzás, érdekvédelem, képviselő a nagyobb közösségben, szervezés és más funkciók) nem szakadhatnak ki a közösségből, nem kerülhetnek annak fölébe, hiszen akkor mint „közösségi” funkciók megszűnnek, bürokratikus vadhajtasókká válnak, hanem részei a közösségi viszonyok hálózatának, annak sajátos gócai, maguk is „a” közösségi viszonyok. A funkciók betöltői, a vezetők feladatkörüket mint a közösség megbízásait látják el, munkájukért felelősséggel elsősorban a közösségnek tartoznak. Esetleges hibáik és alkalmatlanságuk csak részben jelentik tényleges meg nem-felelésüket, ennek oka a funkciók „alkalmatlansága” is lehet.

Megkérdeztük vizsgálati személyeinket, vannak-e kollektíváikban *közösségi funkciók*, ezeket betöltő tisztségviselők, szükséges és elvégzendő feladatköröket tömörítenek-e a

funkciók, a kijelölt vagy demokratikusan választott *vezetők* jól működnek-e bennük (lásd a 12. táblázatot).

12. táblázat A vezetés módozatai a közösségekben

	A	B	C	D	E	Σ	%
– van vezetőség	22	40	28	7	8	105	58,3
– nincs vezetőség	0	13	24	9	9	55	30,5
– alkalmas vezetésre	21	40	19	6	4	90	50,0
– nem alkalmas vezetésre	3	4	8	1	2	18	10,9
– választott vezetőség	19	33	20	1	4	77	42,7
– kijelölt vezetőség	5	3	5	7	1	21	11,6
– nem válaszolt	–	8	13	–	1	22	12,2

A válaszokban a funkciók rendszere mint közösségi viszonyok vonatkozásában ismét csak a „legyen” fogalmazódik meg, de ez is csupán mint a vezetők, irányítók elismertetett „szükséglete”, s messze nem mint a közösségi élet és munka felismert szükségletei kielégítésére való tudatos törekvés. A kapott válaszok voltaképp csak az egyes kollektívák vezetőségeiről, ezek személyi feltételeiről szóló egyéni vélemények. Kérdésünkre 22 személy (12,1%) megtagadta a választ, elutasítva a kérdés helyénvalóságát: „Még itt is vezetőség!” A választott kollektívák 30,5%-ában (55) nem működik vezetőség. 105 pedagógiai és mozgalmi szervezésű közösségben (58,3%) a vezetőség funkcióképes, bár a tényleges funkcionálással csak 90 személy (50%) elégedett (az A vizsgálati csoportban 21; 95,4%), 18 (10%) pedig elégedetlenségének adott hangot.

A közéleti demokratizmus oly fontos mozzanata, a vezetőség megválasztása csak 77 kollektívában (42,7%) jut túl formális voltán s válik demokratikus életelemmé, hagyománnyá; a nevelő céllal szervezett közösségek 11,6%-ában (21) kijelölt vezetők működnek.

5. Mivel a választott közösségek kevés kivétellel kisközösségek, „elsődleges közösségek”, elemzésükhöz feltétlenül hozzátartozna *belső szerkezetük* feltárása is. Ez a feladat adott esetben szinte elvégezzhetetlen, mert ezeknek a kisközösségeknek a száma 120 körül van, ezeket egytől-egyig szociometriai vizsgálatnak alávetni nem állt módunkban. A mikrostruktúra feltárását egy köztes megoldással kíséreltük meg: megkérdeztük fiataljainkat, hogy választott közösségüknek tagjai-e a legjobb barátaik, egyáltalán, a személyes kapcsolatoknak milyen szerepet szánnak közösségeikben, végül azt kutattuk ki, hogy bizonyos, általunk felsorolt tevékenységeket hány társukkal végeznék el szívesen.

130 fiatal (72,2%) írt kérdőívünkön arról a közösségről, amelynek egyben legjobb barátaik is tagjai (az A vizsgálati csoport 90%-a ugyanarról a kollektíváról, kollégiumi csoportjukról írt), s nagyrészt ők azok, de persze mások is (134; 74,4%), akik pozitív, fejlesztő hatást tulajdonítanak a közösségen belüli személyes viszonyoknak, sőt néhányan azonosították is ezeket a közösségi viszonyokkal. 35-en (19,4%) választották olyan kollektívájukat, amelyeknek nem tagjai legjobb barátaik, illetve amelynek tagjai nem a legjobb barátaik. Tapasztalataik alapján 34-en (18,8%) negatív, a közösséget túlpolarizáló, romboló hatását ismerik a személyes viszonyoknak, 22-en (12,1%) közömbösnek ítélik (vö. 13. táblázat).

13. táblázat *A személyes kapcsolatok és hatásuk a közösségekben*

	A	B	C	D	E	Σ	%
a közösségek tagjai							
– legjobb barátok	20	46	40	10	5	130	71,5
– nem a legjobb barátok	2	10	10	5	3	35	19,2
a kapcsolatok hatása							
– pozitív	13	36	39	13	14	134	73,4
– negatív	2	9	6	2	1	34	18,7
– semleges	4	11	4		3	22	12,1

14. táblázat *A társválasztás gyakorisága a közösségi tevékenységek végzésekor*

	A	B	C	D	E	Σ	%
tanulás	13	9	7	5	9	43	23,8
mozgalmi feladat	19	10	9	6	7	51	28,3
sport	24	9	9	7	5	54	30,7
kultúrprogram							
– iskolában	19	12	8	4	8	51	28,3
– iskolán kívül	18	7	9	5	8	47	26,1

A társválasztáshoz felsorolt tevékenységek tulajdonképpen egybeestek azokkal, amelyek közös végzéséről a fiatalok már nyilatkoztak (lásd a 14. táblázatot).

Minden egyes tevékenység elvégzésére a fiatalok nagyon kevés társat választottak, ez utal közösségeik kis létszámára, de a meglevő tevékenységrendszer gyengeségére is. A tanulás alapvetően individuális tevékenység, közösségi jellege kevésbé függ attól, hogy együtt végzik, de a közös megismerés élménye is jelentős többlet az együtt-tanulók számára, mégis kevesen (43; 23,8%) szeretnek társaikkal közösen tanulni. Mozgalmi feladatra is nagyon csekély számban jelentkezének együtt (51; 28,3%), s ez eléggé elgondolkodtató. Kultúrprogramokban iskolában és iskolán kívül nagyjából ugyanazokkal a társaikkal (51; 28,3%, ill. 47; 26,1%) vennének részt a fiatalok. A közös sport csak 51 fiatal (28,3%) vonz, ha egyáltalán él társválasztási jogával.

Adataink valószínűsítik azt a véleményünket, hogy a megkérdezett személyek szociális kapcsolat-teremtő készsége, magasan minősíthető tevékenységek közös végzésére való hajlama eléggé kifejtetlen, a közösségek, amelyekben élnek, csak kis mértékben alkalmasak ilyen készségek kialakítására, kifejlesztésére fiataljaink szociális magatartásában.

6. *A közösséghez való érzelmi kötődés*, 'a gazdag közösségi élet és az intellektuális élmények végigkísérik a közösségtudat fejlődési útját. Vizsgálatunkban nem volt szándékunk a közösségi élettapasztalatok e széles rétegétől elvonatkoztatni, sőt inkább igyekeztünk képet alkotni arról, hogy milyen szerepük van ezeknek az emocionálisoknak a fogalomalakulás adott stádiumában.

Először is tisztáztuk, milyen közösségi élettalajon keletkeznek ezek az érzelmi „hulámok”, milyen a fiatalok által választott kollektívák légköre, hangulata, mennyire a közvetlenség kritériuma jellemző? A fiatalok feladata az volt, hogy egy öt fokozatú

15. táblázat A közösségi légkör jellemzőinek átlagai

	A	B	C	D	E	
min.	3,3	2,8	2	2,2	2,7	
max.	4,7	4,8	2	4,8	4,8	
\bar{x}	4,1	3,8	3,5	3,5	3,7	3,7

16. táblázat A légköri jellemzők rangsora

1. nyílt/őszinte	651 pont
2. közvetlen	447 pont
3. oldott	313 pont
4. kiegyensúlyozott	311 pont
5. optimista	214 pont

skálán jelezzék bizonyos „itemek” kollektívájukra való érvényességének mértékét⁹. Az itemek ellentétes jelentéstartalmuk szerint párokra rendezetten a skála két végén voltak feltüntetve, a középső foktól való eltérés iránya és mértéke mutatta az illető itemek érvényességét. Mi az egyes fokoknak 1 2 3 4 5 értéket feleltettünk meg, utólag, bár az értékesség a tulajdonságpárok láttán eleve eldönthető volt. A skálák elemzésekor meglepett minket – főleg az eddigi eredmények után –, hogy a fiatalok imponáló biztonsággal és határozottsággal emelték ki a kollektívájukra vonatkozó minőségeket.

A 15. táblázatról leolvasható, hogy a fiatalok a skála teljes terjedelmét átfogva jellemezték kollektívájuk légkörét. A minimális és maximális értékek közötti különbség szignifikáns: a minimum-átlagok egy csoport kivételével (A – 3,3) mindenütt a közép alatt vannak, néha kiugróan is (C – 2), s arról árulkodnak, hogy sok érintett kollektívában általában meglehetősen nyomott a hangulat, munkalégköre túl feszült, izgatott, az emberek bizonytalanul érzik magukat, a hangnem sem a legmegfelelőbb, a „vidám tetterekészség” optimizmusa hiányzik. A maximum-átlagok ugyanakkor mind szinte szélső értékek (4,7; 4,8; 5), amelyek viszont értékes emocionális tartalmakkal rendelkező kollektívákra utalnak, amelyekben kiegyensúlyozott, biztonságot adó, optimista légkör uralkodik, nyílt, tiszta, előítéletlőtől mentes közvetlenség van jelen, s ahol „a tagok jól érzik magukat”. Az egyes csoportok átlagai, s ezek átlaga (3,7) is ezt igazolják.

Feladata volt a vizsgálati személyeknek az is, hogy a felsorolt tulajdonságok közül ötöt kiválasszanak, s az általuk elbírált fontosság szerint rangsorolják. A rangsorban elfoglalt helyüknek megfelelően a tulajdonságokhoz az 5 4 3 2 1 értékeket rendeltük, amelyek összevetésével azután megkaptuk a tulajdonságok végső sorrendjét (lásd a 16. táblázatot).

A „nyílt/őszinte” tulajdonság egyértelműen elsőséget kapott, s ez mutatja, hogy a fiatalok igénylik kollektívájukkal szemben azt az alaphangot, amelyen mindenki hátrányos következmények nélkül beszélhet, az a viszony, amelyben bátran adhatja önmagát. A „közvetlen” kategóriája a fiatalok értelmezésében nem éppen az egyenjogúság, egyenlőség, szabad egyesülés, közösséggel való azonosulás és az egyéniség harmóniája köznap, egyszerű kifejeződése, hanem inkább a természetes, sallangok nélküli emberi magatartás megnyilvánulása, de ebben a minőségében is méltó a helyezése. Az „oldott” és „kiegyensúlyozott” a biztonságos és feszültségmentes légkör, a jó közérzet lényeges vonásaiként

⁹ Hunyady Györgyné: Attitűd-skála a közösségi beállítódás mérésére. Pedagógiai Szemle, 1973. 6. 585–595.

kapták szavazataikat. Az „optimista” rangsori helye összefüggésben van a közösségi távlatok viszonylagosan szűk voltával. (Ez a kategória az egyes vizsgálati csoportok pontértékeit tekintve a B csoport egyik osztályában, az egész C csoportban, valamint a D és az E csoportokban nem szerepel az öt kiválasztott tulajdonság között, helyette a „vidám” oldja fel a „vidám tettrekészség” minőségét.)

Úgy véljük a fenti „kategóriákkal” sikerült megfognunk azokat az érzelem- és élményforrásokat, amelyek emocionális oldalról táplálják a közösségfogalom kialakulását fiataljaink tudatában. S ugyanakkor a közösségi élet elé is állítottunk olyan minőségeket, amelyek megvalósítása sokat lendíthet a közösség fejlődésén és nevelőhatásán.

Következtetéseink

Tájékozódó jellegű elemzéseink végén azt reméljük, hogy kis számú adatunk révén sikerült, ha vázlatosan is, a reálisan létező közösségeik megismert fejlettségi szintje és a fiatalok közösségtudata közötti szoros korrelációt bemutatnunk.

Megalapozottnak véljük azt a következtetésünket, hogy *a fiatalok közösségi tudata adekvát a közösségek fejlettségi állapotával, kölcsönhatásuk eredményeképpen együtt fejlődnek.*

A közösségtudat alapvetően saját bázisából, a megvalósuló közösségi életgyakorlatból táplálkozik, szerkezetében adekvátan tükrözi vissza annak mozgását. A közösségtudat maga globalitásában, fejlettségében „túlhaladt” a létező közösségek empirikusan mérhető minőségén. Ez bizonyos pontig törvényszerű jelenség, hiszen a tudati feldolgozás eredményeként nem egyszerű reprodukció történik, hanem *aktív, a fejlődés tendenciáit is mutató visszatükrözés.*

A közösségi élet jelenlegi aktív vonásai a közösségfogalomban adekvát tudattartalmakat implikálnak, fejlettségüknek megfelelő minőségben, s ugyanakkor ennek az életgyakorlatnak a hiányai, hézagai, fogyatékoságai a tudati tükrözésben is csökevényes, néha deviáns elemeket produkálnak. Ezeket korrigálni, *fejlődésüket elősegíteni csak a közösségi tevékenység- és viszonyrendszere folyamatos, tervszerű fejlesztésével, magas szintű, céltudatos pedagógiai hatásrendszer működtetésével lehet.* Ezen a téren nevelési gyakorlatunk döntő mértékben támaszkodhat és kell is támaszkodnia *Makarenko* közösség-szervezési, módszertani tapasztalataira, eredményeire.

Meggyőződésünk azonban, hogy *Makarenko teljes életművének tudományos-kritikai feldolgozása, értékelése és alkalmazása nevelési gyakorlatunkban égető feladata neveléstudományunknak.*